

УЗРОЦИ ДЕВИЈАНТНОГ ПОНАШАЊА У БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОМ ДРУШТВУ

Сажетак: Овај рад је настао као предмет интересовања за узроке социопатолошког понашања у босанскохерцеговачком друштву, који су условљени идеолошким, политичким, етничким и религијским факторима. У многим мулти-етничким државама, укључујући и новонастале у источној Европи, Африци и Азији, статус мањина јесте горуће питање, јер су недефинисаног статуса, што условљава изазивање револта код истих и стварање стања аномије. Дакле, ти познати односи између различитих етничких заједница могу се потврдити и на примјеру босанскохерцеговачког друштва.

Кључне речи: босанскохерцеговачко друштво, девијанто понашање, штампани медији, етничка стратификација

1. Социолошко проучавање понашања

Социопатолошке појаве су саме по себи одређене као друштвено непожељне, настале усљед раскорака друштвених норми, вриједности и стварног стања неког друштва, заједнице. У одређивању посебне природе појединих социопатолошких појава, истиче се онај сегмент друштвеног отуђења, који је захваћен одређеним социопатолошким појавама. Детерминанте социопатолошких проблема налазе се у већини ситуација које се могу одредити као друштвено кризне, ситуације изазване наглим друштвеним промјенама и сл. Такође, битно је напоменути да се социопатолошке, девијантне појаве одређују као такве у складу са постојећим нормама неког друштва и у складу са временским оквиром. Оно што је за једно друштво одређено као девијантно, не моранужно да важи и за друга друштва, па чак ни за различите заједнице унутар једног друштва. Због тога је суштина овог рада у одређивању и начина на који поједини елементи и процеси доприносе настанку и развоју социопатолошких појава у Босни и Херцеговини. У полазном одређењу наводи се дефиниција Михајла Ђурића да „у девијантно понашање спада свака она људска активност, без обзира на то да ли се испољава као делање, заузимање става или мишљење, које се налази знатно испод или знатно изнад границе дозвољених просјечних одступања од друштвених норми и која, уколико је у друштвеним размјерама видљивија, изазива спонтано или организовано друштвено негодовање“¹ Полази се од става да

¹ Ђурић, М. (1997), *Проблеми социолошког метода*, Службени гласник, СРЈ, Београд, 371.стр.

ниједно девијантно понашање није девијантно само по себи, већ само у односу на извјестан друштвени систем. Таквом тезом се природно отвара питање какво значење има појам друштвене норме и на који начин мултиетничко друштво може тежити различитим друштвеним нормама, зависно од тога каква је његова етничка структура. У даљем разматрању појединих обиљежја, која су већ укључена у дефиницију девијантног понашања, говори се и о димензијама поља друштвене девијације. Наглашава се да девијантно понашање обухвата дјеловање којим се крше друштвене норме, али исто тако и заузимање другачијих ставова као и одступање од устаљеног начина мишљења. Истиче се како између конформизма и девијације нема оштре границе, те се покушавају разграничити та два појма. Пошто друштвене норме одређују оквири, сасвим је разумљиво да је потпуна једнообразност у остваривању садржине ових норми недостижна у мултиетничком друштву. Отвара се проблем кретања испод или изнад друштвеног просјека и то на нивоу мултиетничког друштва и на нивоу етничких заједница. У раду се поставља и проблем дозвољеног и недозвољеног правца одступања изнад друштвеног просјека. Разматрају се случајеви када се изузетни појединци истовремено, с једне стране, осуђују као преступници, док су надругој страни проглашавани за хероје и заслужне појединце. У том смислу, ставови етничких група су супротстављени, што би требало да потврде резултати анализе садржаја дневних листова *Глас Српске*, *Дневног аваз* и *Јутарњег листа*. Једно од врло важних обиљежја девијантног понашања је његова видљивост. Понашање које одступа од друштвених норми у недозвољеном правцу да би могло изазвати друштвено негодовање мора постати видљиво. Другим ријечима, морају постојати могућности да се девијантно понашање јавно идентификује као такво. Степен видљивости девијације је неопходан услов друштвене реакције. За подизање степена видљивости девијације од посебног су значаја средства масовних комуникација (мас-медији). Истраживано је како се три поменута дневна листа односе према девијацијама унутар етничких група. Таквим истраживањем улази се у проблем система друштвене контроле. Претпоставља се да су етничке групе заинтересоване за испуњење извјесних стандардних очекивања и да не остају равнодушне према појединцима чије понашање одступа од просјека. Било спонтано или организовано, супротстављаће се девијантном понашању. У раду се велика пажња посвећује Мертоновој концепцији друштвених детерминанти девијантног понашања. Мертон је изложио неколико основних идеја о тим детерминантама и у језгру његове анализе је тврдња да није стабилно друштво у коме се девијантно понашање јавља у ширим размјерама. Дакле, девијантно понашање је симптом неког унутрашњег несклада. Који су то случајеви када се друштво налази у стању унутрашњег несклада? Према Мертону, то се дешава у сљедећим случајевима:

- када постоји раскорак између важности која се придаје појединим културним циљевима и могућности да се сви домогну тих циљева на дозвољен начин;
- када се извјесним дјелатностима и даље придаје велика важност.

Оно на шта се ставља акценат у раду јесте први случај. У том смислу се испитује Мертонова хипотеза да се друштвени притисак ка девијантном понашању мијења у правној сразмјери са степеном у коме је изражено раздвајање између културних циљева које људи прихватају као обавезне, и друштвеног положаја у коме се они налазе, а захваљујући коме је релативно лако или тешко постићи те циљеве². Том приликом се полази од става да правац девијантне реакције умногоме зависи од степена асимилације културних циљева. Међутим, проблем настаје када су културни циљевии различити код различитих нација. Ако је усвајање интензивно, онда су мали изгледи да ће девијантно прилагођавање ићи у правцу који значи активно одбацивање циљева, а ако циљевии нису у потпуности усвојени онда је велика вјероватноћа да ће се девијантно понашање испољити као опортунизам, ларпурлартизам или отуђеност. Дакле, услед рушења постојећих друштвених норми и вриједности, а без формирања нових, долази до стварања услова за развој и ширење социопатолошких појава. Ово је својствено друштвима у којима се дешавају промјене политичког и привредног карактера, какво је и босанскохерцеговачко друштво. Сукоб друштвене структуре и културних циљева, који нису доступни сваком појединцу или групи, условљава настанак незадовољства, а потом и девијантног понашања. С обзиром на то да је слично стање присутно и у Босни и Херцеговини, резултати истраживања би требало да покажу који су то кључни фактори за настанак и ширење девијантног понашања на поменутом простору, бар према томе како их припадници друштва Босне и Херцеговине перципирају посредством дневне штампе.

2. Мултиетничка друштва као оквир за девијантно понашање

Мултиетничка друштва су историјска чињеница, која са собом увијек носи питање како живјети са различитостима? Империјалисти су поковавањем других и различитих народа давали одговор на то питање готово од првобитне па до модерне цивилизације. Зачетком демократизације и деколонизације јављају се проблеми око успостављања одрживог мултиетничког друштва по принципу равноправности, демократије и мира. У периоду 19. и 20. вијека, на простору Европе, формирало се неколико мултиетничких друштава са сложеним државама које су представљале првобитни модел за мултиетничка друштва на периферији, тј. колоније. За примјер најстабилнијег мултиетничког друштва узима се америчко, а поред њега су канадско и швајцарско. Међутим, проблем представљају мултиетничка друштва настала рушењем социјалистичких федерација, попут бивше СФРЈ и СССР-а. Она су примјер нестабилних мултиетничких друштава, увијек на граници сукоба и насиља. Плурална друштва су неки од најранијих назива за рана, подијељена и конфликтна друштва. Мултикултурализам, као термин, први пут је употрије-

² Merton, R. K. (1965), *Social Theory and Social Structure*, New York

био канадски премијер Пјер Тридо, у једном свом говору из 1971. године. У одређеним ситуацијама се третира ставом, који је у изворном смислу био забиљежен код неокантоваца и касније код Макс Вебера – да културне вриједности које преовладавају у једном систему људске међузависности одређују и ствари којима ће се његови чланови првенствено бавити и на који ће им начин приступати. Ако се ово узме за тачну тврдњу, онда је јасно да мултикултурализам не спада у примарне културне вриједности, што за посљедицу има незаинтересованост људи да се баве тиме, као и да се оријентишу позитивно или негативно ка истом. Мултикултурализам је величање културног плурализма, при чему је једно такво, мултикултурално друштво, сазидао на чврстим релацијама између различитих етничких или културних група. Са проблемом мултикултурализма се суочавају и развијене и полуразвијене земље, с тим што се код ових других, мултикултуралност третира „лукусом“, јер је њихов примат обезбјеђивање егзистенције. Чак иако се у слабо развијеним земљама посвети пажња овом феномену, обично се то дешава један спектакуларан, експлозиван и најчешће, трагичан начин. Савремени мултикултурализам има неколико елемената. Први је његова основа, а то је национална држава, већинска или доминантна нација у оквиру ње. Затим су ту мањине, етничке групе и различити друштвени покрети (нпр. феминистички покрет, вјерске заједнице, хомосексуални покрети и сл.). У области политике, мултикултурализам се односи на политику једне државе која има два циља:

- а. одржавање складних односа између различитих етничких група (нарочито између већинске и мањинске);
- б. дефинисање односа између државе и националних мањина, односно етничких група и осталих друштвених покрета³.

Мултикултурализам је, према Стојковићу, ствар модерности, чији главни атрибути, тржишно привређивање, приватно власништво, индивидуализам и рационалност, утичу на уобличавање система људске међузависности. И мултикултурална политика може бити успјешна само у оним друштвима која се темеље на модерности, а модерна мултикултурална друштва су опетослоњена на индивидуализам и на индивидуалне идентитете. Крај двадесетог вијека се описује као доба миграције, чинећи да практично свака земља постане полиетничка по стаставу. Међутим, овај период је био препознатљив и по експанзији национализма, јер су се националне мањине све више мобилисале и потврђивале свој идентитет, о чему је претходно било ријечи. Као посљедицу тога, имали смо рушење устаљених политичких правила и испливавање политике различитости на површину. У многим дијеловима свијета групе су вођене мотивима мржње и нетолеранције, и незаинтересоване су да се према другима односе са добром вољом. У таквим условима, потенцијал етничких и националних група да злоупотребе своја права и овлаштења је висок. Таква ситуација је била и на простору бивше Југославије, гдје је „реализација“ тих права ескалирала међусобним суко-

³ Стојановић, Б. (1995), *Културна политика европске интеграције*, Институт за европске студије, Београд

бима, грађанско-вјерским ратом. Држава или земља у којој има више од једне нације, није држава-нација, већ мултинационална држава у којој мање културе образују „националне мањине“. Инкорпорација различитих нација у јединствену државу може бити недобровољна, пошто се она може деситикао посљедица инвазије или освајања једне заједнице од стране друге или као резултат чињенице да је једна империјална сила уступила неку заједницу другој империјалној сили, или је пак дошло до колонизације⁴. Многе државе Запада су мултиетничке, на начинда су или насилно инкорпорирале домородачке популације, или због тога што су биле формиране као више или мање добровољне федерације (ово важи за највећи број земаља са бившим комунистичким режимом и земље Трећег свијета). Кимлика истиче да је његово тумачење мултикултуралности засновано на темељу националних и етничких разлика, при чему се термин култура поистовјећује са нацијом или народом, као међуполном заједницом, институционално комплетираном, која заузима извјесну територију и има свој језик и историју⁵. С тим у вези, држава је мултикултурална ако њени чланови или припадају различитим нацијама (мултинационална држава) или су имигрирали из различитих нација (полиетничка држава) и ако ова чињеница представља важан аспект личног идентитета и политичког живота.. Заправо, овдје је ријеч о једном од четири модела мултикултурализма, а односи се на *мултикултуралан либералан модел*. Остала три се односе на *класичан политички либералан модел*, *максималистички мултикултуралан модел* и *корпоративни модел мултикултурализма*⁶. Кимлика заговара јединство кохезије и фрагментације, јер што је центар непопустљивији према захтјевима за признавањем различитих групних идентитета и интереса, то седруштво више излаже опасности да напетост прерасте у конфликте. У многим мултиетничким државама свијета, укључујући и новонастале у источној Европи, Африци, Азији, статус мањина и домородачких народа јесте горуће питање, јер су недефинисаног статуса, што условљава изазивање револта код истих и стварање стања аномије. Дакле, познати су односи између различитих етничких заједница, што можемо потврдити и на примјеру босанско-херцеговачког друштва, које је насељено изразито етнички хетерогеним становништвом. То становништво кроз историју везују многе сличности, које могу бити и спона за везивање у будућности, ако се има у виду да има велики број различитости. По правилу је увијек присутна тежња да су етничке заједнице подијељене тако да једна чини доминантну већину, а да је друга/е непривилегована мањина. То је разумљиво јер се етничке заједнице међусобно разликују по историјским условима развоја, по величини, степену економске развијености, класно-слојној структури, култури, традицији и сл.⁷. Све те разлике могу се подијелити у двије велике групе. Једна обухвата разлике које су засноване на друштвеним неједна-

⁴ Кимлика, В. (2004), *Мултикултурализам – мултикултурно грађанство*, ЦИД, Подгорица, 22.стр

⁵ Кимлика, В. (2004), *Мултикултурализам – мултикултурно грађанство*, ЦИД, Подгорица.

⁶ Семприни, А. (2004), *Мултикултурализам*, СЛЮ, Београд.

⁷ Ристић, Л. (2008), *Међуслојни односи у етнички нехомогеним друштвима*, у: Социолошки годишњак, бр.3, Пале, 144.стр.

костима, а друга група разлика је она која није заснована на друштвеним различитостима. Вертикалне друштвене разлике формирају етничку стратификацију која етничке групе дијели на етничке мањине и етничке већине и намеће модел подређености мањина већинама. Јасно је да се елемент друштвене моћи издваја као пресудан за схватање односа између различитих етничких заједница, поред процеса надметања међу истим. Оно што је посебно интересантно за босанско-херцеговачко друштво, као мултиетничко, јесте још један елемент етничке стратификације, а то је етноцентризам на коме се заснива негативни национализам. Доминантна етничка заједница се фокусира на своје етничке интересе и њихово вредновање са истовременим обезвређивањем других етничких заједница. На основу овога, јасно је да етничка стратификација ствара друштвену дистанцу између већине и мањине и да је унутрашња кохезија незнатна. Неуспјех у развијању принципијелног приступа мањинама, њиховим правима и у многим свјетским демократијама, јесте пријетња за њих саме. На основу тога се може рећи да мултиетничко друштво може бити оквир за девијантно понашање, настајак аномичног стања, изазивање ксенофобије, ширење национализма и сл. У истраживању садржаја три дневна листа у БиХ, јасно указују на претходно речено. Истраживање јавности рађено је путем дневних гласила (Глас Српске, Дневни аваз и Јутарњи лист) о девијантним појавама у сфери етничких и политичких односа од 1.6. до 30.8. 2009. године.

Табела 1.Узорак

НАЗИВ ЛИСТА	БРОЈ	%	УКУПНО
ГЛАС СРПСКЕ	73	33.5	33.5
ДНЕВНИ АВАЗ	82	37.6	71.1
ЈУТАРЊИ ЛИСТ	63	28.9	100.0
УКУПНО	218	100.0	-----

У сфери етничко-политичких односа испитивани су ставови о Србима, ставови о Бошњацима, ставови о Хрватима, ставови о хашким процесима, ставови о ратним злочинима, ставови према оптуженицима српске и бошњачке националности.

Табела 2.Ставови аутора у текстовима узорка о Србима

Назив листа	Интензитет ставова у текстовима узорка о Србима				АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	Позитиван став	
Глас Српске	3 4.2%	18 25.0%	50 69.4%	1 1.4%	2.68
Дневни аваз	3 3.7%	25 30.9%	52 64.2%	1 1.2%	2.63
Јутарњи лист	0 0%	5 25%	13 20%	2 3.2%	2.85

Ставови аутора у текстовима о Србима из анализираног узорка најнегативније су оцијењени у *Дневном авазу*, што се закључује по вриједности аритметичке средине која износи 2.63. Ни у процентуалном прегледу није непријетно негативно изјашњавање о Србима у поменутом листу, јер је са изразито негативним ставом аутора 3.7% примјера, а са негативним ставом 30.9%. Са позитивним ставомевидентниран је један примјер или 1.2%. Напомиње се да је рангирање ставова аутора урађено на сљедећи начин: изразито негативан став=1; негативан=2; неутралан=3; позитиван=4; изразито позитиван=5. *Глас Српске*, према добијеним резултатима у оквиру ове категорије, такође, изражава негативан став аутора ако се погледа вриједност аритметичке средине од 2.68 или, ако се процентуално сагледају резултати према ставовима, јер су са изразито негативним ставом 3 примјера или 4.2%, са негативним ставом је 18 примјера или 25.0% док их је највише са неутралним ставом аутора (69.4%), као што је то случај и у два анализирана листа. У *Јутарњем листу* ова категорија није ни у једном примјеру вреднована кроз изразито негативан став, али је са негативним ставом заступљено 5 примјера или 25%, док су са позитивним 2 примјера или 3.2%. (Табела 2). Добијени подаци указују на оно што је претходно речено, а то је да ставови аутора у текстовима праћених листова могу бити валидан индикатор да се укаже на међунационалне релације у БиХ, односно, на рационалан став према сопственој нацији у већини ситуација. Из овога се види да је очито изражено негодовање бошњачке нације према припадницима српске националности, без обзира на велики проценат неутралних ставова у текстовима, јер су, како је то претходно поменуто, везани за кратке текстовеинформативног карактера.

Табела 3. Ставови аутора у текстовима о Бошњацима у наведеним дневним листовима

Назив листа	Интензитет ставова у текстовима узорка о Бошњацима				АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	Позитиван став	
Глас Српске	3 5.1%	8 13.6%	48 81.4%	0 0%	2.76
Дневни аваз	0 0%	4 5.0%	73 91.3%	3 1.2%	2.99
Јутарњи лист	0 0%	0 0%	2 66.7%	1 33.3%	3.33

Ситуација са ставовима аутора је готово слична као што је то био случај и код текстова о Србима кад је ријеч о релацији *Глас Српске – Дневни аваз*. Наиме, најнегативније изражени ставови аутора у текстовима о Бошњацима су у *Гласу Српске*, гдје је аритметичка средина 2.7. Три су примјера са изразито негативним ставом аутора или 5.1%; осам примјера је са негативним ставом или 13.6%, док јеса неутралним ставом 48 примјера или 81.4%. У *Дневном авазу* нема ниједан примјер текста о Бошњацима са изразито негативним

ставом(за разлику од *Гласа Српске* код кога је 4.2% негативних текстова о Србима), четири примјера или 5% су са негативним ставом аутора; 73 примјера или 91,3% су са неутралним ставом, а 3 примјера или 1.2% су са позитивним ставом аутора. Управо овај податак се може третирати као поменути флексибилност у писању о Бошњацима, односно као доза нарцизма. *Јутарњи лист* је најпозитивније оцијенио текстове о Бошњацима гдје је аритметичка средина 3.33; ниједан примјер текста са изразито негативним или негативним ставом аутора није забиљежен; 2 примјера или 66.1% су са неутралним ставом аутора, а један или 33.3% је са позитивним ставом. Анализом ове категорије у *Јутарњем листу*, која је и процентуално најмање заступљена, уочава се незаинтересованост за исту, што може бити објашњено тиме да је то нешто ван граница једне државе и да истом не треба придавати неки претјерани значај, те да је исте податке врло упитно разматрати у анализирању.

Табела 3. Ставови аутора у текстовима о Хрватима по дневним листовима

Назив листа	Интензитет ставова у текстовима узорка о Хрватима					АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	Позитиван став	Изразито позитиван став	
Глас Српске	1	5	25	0	0	2.77
	3.2%	16.1%	80.6%	0%	0%	
Дневни аваз	0	3	31	0	0	2.91
	0%	8.8%	91.2%	0%	0%	
Јутарњи лист	0	10	50	2	1	2.90
	0%	15.9%	79.4%	3.2%	1.6%	

О Хрватима је у сва три поменути листа генерално најмање писано, уз претпоставку да то није из разлога незаинтересованости, већ што су као етничка група, како је то већ наведено, најмалобројнији на просторима Босне и Херцеговине. *Јутарњи лист* и *Дневни аваз* немају примјер ниједног изразито негативног става аутора за ову категорију, док се у *Гласу Српске* појављује један примјер или 3.2%, што у овом истраживању дати лист директно приказује као некога ко најнегативније пише о Хрватима (АС= 2.77). Дакле, може се потврдити доза симпатизерства на релацији Бошњаци – Хрвати као и нешто претјерана доза асимпатизерства на релацији Срби – Хрвати, али сезбог добијених резултата у оквиру броја негативних и неутралних ставова у *Гласу Српске* то може протумачити на већ својствен начин. Такође, као вид вредновања своје нације у односу на друге, у овом случају Хрвата, манифестно је у *Јутарњем листу* гдје имамо 2 текста са позитивним ставом и један примјер текста са изразито позитивним ставом аутора о Хрватима. Прегледом осталих резултата за ову категорију, *Дневни аваз* се представља са најпозитивнијим резултатима у оцјени ставова аутора, иако је ријеч о изнијансираним резултатима (АС=2.91). (Табела 4)

Табела 5. Ставови аутора у текстовима о “ хашким” процесима по дневним новинама

Назив листа	Интензитет ставова аутора у текстовима са садржајем о „хашким процесима“				АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	Позитиван став	
Глас Српске	2 7.1%	1 3.6%	23 82.1%	27.1%	2.89
Дневни аваз	2 10.0%	3 15.0%	11 55.0%	4 20.0%	2.85
Јутарњи лист	0 0%	225.0%	6 75.0%	0 0%	2.75

Оно што је било неопходно истражити у овом раду, а односи се на сферу етничких и политичких односа у Босни и Херцеговини, јесу и погледи према судским процесима у Хашком трибуналу у поменутих дневним листовима. (табела 5). Поставља се питање да ли је савладавање ратне прошлости заиста мукотрпно на овом простору илипак, постоје реални показатељи који говоре супротно?! Један од најпоузданијих индикатора за то јесу управо у ставовима аутора у текстовима који говоре о судским процесима у Хагу, као и представљање, тј. начин писања о главним судионицима тих процеса. Ослањајући се на претходне резултате истраживања по питању међунационалних релација у Босни и Херцеговини, није тешко закључити да ће и ови резултати бити дио који употпуњује слику о тим приликама на поменутом простору. У истраживању је била посвећена пажња и постојању текстова који прате хашки процес, ставовима аутора о истим, ставовима аутора о ратним злочинима, ставовима аутора у текстовима који представнике српске националности (Радована Карацића и Ратка Младића) третирају као оптуженике за ратни злочин и као ратне злочинце и ставове аутора који представнике бошњачке националности (Насер Орић) третирају као ратне злочинце. Није на одмет напоменути да је Међународни суд за кривично гоњење лица одговорних за тешко кршење међународног хуманитарног права на територији бивше Југославије, суд у Хагу (познат као Хашки суд, а сви судски процеси у оквиру њега као „ хашки“ процеси), тијело Уједињених нација, основано Резолуцијом 827 Савјета безбједности УН, са задатком да суди починиоцима ратних злочина на подручју бивше Југославије, након 1991. године. Хашки суд може подизати оптужнице и судити за геноцид, за злочине против човјечности, повреде Женевских конвенција из 1949. године и повреде закона и обичаја ратовања.

Што се тиче текстова који прате процесе суђења у Хашком трибуналу, од укупног узорка заступљено је 79 (37.6%) примјера и по питању ставова аутора у истим текстовима ситуација је сљедећа: са изразито негативним ставом су 4 примјера (7.1%); са негативним ставом је 6 примјера (10.7%), са неутрал-

ним ставом је 40 примјера(71.4%), а са позитивним ставом имамо 6 примјера(10.7%). Највише пажње овој категорији анализе придао је *Дневни аваз*, јер је пропраћена у 43 чланка или 52.4%, за разлику од *Глас Српске*, гдје је то испраћено у 28 примјера или 38.4%, или *Јутарњег листа* са 8 примјера или 17.5%. *Јутарњи лист* је био „најтолерантнији“ на тему „хашких процеса“ јер није забиљежено писање аутора са изразито негативним ставом; са негативним ставом су 2 примјера или 25%; са неутралним ставом је 6 примјера или 75%, док са позитивним ставом, такође, нема ниједан примјер(АС=2,75). *Глас Српске* је најоштрије приступио овој тематици, што се закључује по аритметичкој средини од 2.89 или 2 примјера (7.1%) са изразито негативним ставом; једним примјером (3.6%) са негативним ставом; 23 примјера(82.1%) са неутралним ставом и два примјера(7.1%) са позитивним ставом. *Дневни аваз* има два примјера(10.0%) са изразито негативним ставом; три примјера(15.0%) са негативним ставом; 11 примјера(55%) са неутралним ставом, а 4 примјера (20.0%) су са позитивним ставом. Аритметичка средина је 2.85. Као што је и претпостављено на почетку, испоставља се да је тачна тврдња о нарушеним међуетничким односима у Босни и Херцеговини, јер је тумачење судских процеса у Хагу са бошњачке стране веома субјективно ако се погледа број позитивних ставова о истим, при чему треба напоменути да је највећи број оптуженика из редова српске националности. Такође, стил писања аутора у тим текстовима био је већином ратнохушкачког карактера и донекле препознатљив као језик нетолеранције.

Табела 6. Ставови аутора у текстовима о ратним злочинима по дневним новинама

Назив листа	Интензитет ставова аутора у текстовима са садржајем о ратним злочинима				АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	Позитиван став	
Глас Српске	1	2	15	1	2.84
	5.3%	10.5%	78.9%	5.3%	
Дневни аваз	16	18	6	1	1.80
	39.0%	43.9%	14.6%	2.4%	
Јутарњи лист	2	1	7	0	2.50
	20.0%	10.0%	70.0%	0%	

Починиоци кривичних дјела против човјечности генерализују се једним именом – ратни злочинци, као посебни типови криминогених личности, који су или директни или индиректни наредбодавци за та дјела. Како је то претходно поменуто, директни наредбодавци су обично из редова високог командног кадра, који своје наредбе о извршењу злочина правдају државном дужношћу и, понекад, личном свијешћу, док су индиректни наредбодавци, обично, високи политички, национални лидери који свјесно, својим догматским ставовима, подстичу на извршење злочина. По самој природи ратовања може се рећи да сваки војник јесте ратни злочинац јер изврша-

ва „наметнута“ дјела и да га то претјерано не разликује од наредбодаваца. Међутим, суштина је у томе што заиста само одређени профили личности могу наδοћи на идеје о дјеловању које се касније води под –злочин против човјечности, геноцид и сл. Већина теоретичара се слаже да се ради о психопатским личностима које наизглед испољавају одважност, храброст, мржњу према непријатељу, а истовремено се не придржавају дисциплине и правила ратовања.

Ратни злочинци обично потичу из реда нормалног, грађанског слоја, али извршењем војних дужности постају масовне убице без гриже савјести, осјећаја кривице и моралних људских обзира. Хараламбос истиче да све теорије о злочину и девијантности полазе од претпоставке да су злочинци и девијанти мањина становништва, те је злочин покушао објаснити с обзиром на разлике између криминалаца и осталог дијела становништва једног друштва. Тако се сматра да злочинци, као и остале девијантне особе, имају посебне биолошке карактеристике, васпитну запуштеност и посебно мјесто у друштвеној структури⁸. Међутим, различита истраживања злочина, а посебно ратног злочина, показују да језлочин присутан у различитим друштвеним слојевима и донекле субјективно(у зависности од националности) тумачен и подвођен под исто, што ће сепотврдити и кроз профиле оптужених за злочине и третираних ратним злочинцима у овом истраживању.

Наиме, анализирана категорија ратни злочини, у узорку је заступљена у 32.1% текстова, а слика о ставовима аутора у текстовима који говоре о ратним злочинима изгледа овако: са изразито негативним ставом је 19 примјера(27.1%); са негативним ставом је 21 примјер(30.0%); са неутралним ставом је 28 (40.0%), док су са позитивним ставом 2 примјера (2.9%). Најнегативније писање у оквиру категорије „ратни злочини“ је у *Дневном авазу* (АС=1.80). Изразито негативан став аутора заступљен је у 39.0% текстова; са негативним ставом је 18 текстова или 43.9%; са неутралним ставом је 14.6% или 6 текстова, а са позитивним ставом је један примјер или 2.4%. *Јутарњи лист* је такође заузео поприлично негативан став у писању на тему ратних злочина (АС=2.50), јер су са изразито негативним ставом 2 примјера или 20.0%; са негативним ставом је 1 примјер или 10.0%; са неутралним ставом је 7 примјера или 70%, док са позитивним ставом нема ниједан примјер. У *Гласу Српске* је евидентно најпозитивније писање на ову тему (АС=2.89). По један примјер је са изразито негативним ставом аутора или 5.3%. Негативан став је заступљен у 2 примјера или 10.5%, а са неутралним ставом је 15 примјера или 78.9%. (Табела 6)

⁸ Бошковић, М. (2006), *Криминологија*, Нови Сад

Табела 7. Ставови према оптуженицима српске националности

Назив листа	Интензитет ставова аутора у текстовима садржајем о првооптуженом као оптуженику за ратни злочин				АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	Позитиван став	
Глас Српске	1 5.9%	1 5.9%	15 88.2%	0 0%	2.82
Дневни аваз	3 50.0%	1 16.7%	1 16.7%	1 16.7%	2,00

У категорији ставови аутора према оптуженицима српске националности анализа је урађена кроз разврставање на првооптужене представнике српске националности (Радован Караџић) и другооптужене (Ратко Младић). Као индивидуални актери хашких процеса, третирани су у двије категорије: као ратни злочинци и као оптуженици за ратни злочин. Оваква категоризација је наметнута на основу писања о поменутих личностима у дневним листовима, јер је о првооптуженом и другооптуженом, од стране Срба, било писано само као о оптуженицима за ратни злочин, што није евидентирано од стране Бошњака и Хрвата. Дакле, већ на основу овога се врши прејудикација о главним кривцима за минула ратна дешавања на простору Босне и Херцеговине, без окончаних судских процеса, која је на нивоу опште колективне свијести код припадника бошњачке и хрватске националности. Категорија, првооптужени као оптуженик за ратни злочину оквиру анализе текстова, заступљена је у 23 примјера или 10.6%.

Радован Караџић као први оптуженик за ратни злочин: са изразито негативним ставовима имамо 4 примјера (17.4%); са негативним ставовима су 2 примјера (8.7%); са неутралним ставовима је 16 примјера (69.6%), а са позитивним ставовима је 1 примјер (4.3%). *Јутарњи лист* ниједним текстом није обухватио поменути категорију, што се опет, донекле, може објаснити незаинтересованошћу за веома актуелне процесе у другој држави. *Дневни аваз* је најригорозније писао и о овој категорији, јер је АС= 2.00, са изразито негативним ставовима је половина текстова ове садржине или 50%, а са негативним, неутралним и позитивним ставом аутора је по један примјер или 16.7%. Аутори у *Гласу Српске* заузели су неутралан став на ову тему јер је АС= 2.82. Највише је текстова са неутралним ставом 88.2%, а са изразито негативним и негативним ставом је један примјер или 5.9%. (Табела 7)

Табела 8. Ставови аутора према првооптуженом као ратном злочинцу

Назив листа	Интензитет ставова аутора у текстовима садржајем о првооптуженом као ратном злочинцу			АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	
Глас Српске	1 20.0%	2 40.0%	2 40.0%	2.20
Дневни аваз	6 50.0%	5 41.7%	1 8.3%	1.58
Јутарњи лист	1 50.0%	0 0%	150%	2.00

Веома тендециозно, негативно писање у оквиру ове категорије показано је у *Дневном авазу* (АС=1.58), гдје половина текстова (50%) садржи изразито негативан став аутора; пет је текстова са негативним ставом или 41.7%, а један је примјер са неутралним ставом аутора или 8.35%. *Јутарњи лист* је кроз два примјера испратио поменућу тему, од чега је један примјер са изразито негативним ставом (50%) и један примјер са неутралним ставом аутора (50%), (АС=2,00). *Глас Српске* (АС= 2.20), је ову категорију обухватио са 5 текстова од чега је један писан са изразито негативним ставом аутора (20.0%) и по два примјера са негативним и неутралним ставом аутора (40%). (Табела 8)

Табела 9: Ставови аутора према другооптуженом као ратном злочинцу

Назив листа	Интензитет ставова аутора у текстовима са садржајем о другооптуженом као ратном злочинцу			АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	
Глас Српске	1 50.0%	1 50.0%	0 0%	1.50
Дневни аваз	6 50.0%	5 35.7%	18.3%	1.64
Јутарњи лист	2 100%	0 0%	0 0%	1.00

Слична је ситуација по питању оптужби и третирања као ратног злочинца и код другооптуженог, Ратка Младића. Скоро идентичан је број текстова који Ратка Младића представљају као ратног злочинца попут Радована Караџића. Евидентирано је 18 таквих примјера или 8.3% у узорку. (Табела 24) Од тога је више од половине текстова заступљено у *Дневном авазу*, што се може видјети у даљим табеларним приказима резултата. Ставови аутора у текстовима који говоре о другооптуженом као ратном злочинцу: са изразито негативним ставом

је 10 примјера (55.6%); са негативним ставом је 6 примјера (33.3%), са неутралним ставом су 2 примјера (11.1%). Примјер позитивног става није евидентиран. (Табела 9) О овој категорији највише је писано у *Дневном авазу*. Од седам примјера, 6 је са изразито негативним ставом (50%); пет је са негативним ставом (35.7%), док је један примјер (8.3%) са неутралним ставом. Аритметичка средина је 1.64. *Јутарњи лист* на основу добијених резултата има најнегативније писање за ову категорију, иако су само 2 примјера (100%) са изразито негативним ставом аутора (АС= 1.00). *Глас Српске*, такође, има негативан став у писању о овој теми, али не са истом дозом, јер је по један примјер са изразито негативним и негативним ставом аутора (АС=1.50). (Табела 10)

Међутим, према овим подацима, најубједљивије писање на ову тему имали су представници бошњачке националности, гдје је већина текстова писана језиком мржње, што одражава њихов јасан став према другооптуженом представнику српске националности у Хагу. Јако мали број текстова ове тематике, у остала два праћена листа, указује на могућност занемаривања добијених резултата од њих, јер својим номиналним вриједностима не могу побити изведени закључак о веома ригидном ставу бошњачке националности према српској, када је ријеч о стању ратних злочина на простору Босне и Херцеговине. Дакле, у свијести припадника бошњачке националности, српски оптуженици се никако не могу третирати оптуженима за ратни злочин, јер је са њиховог становишта неупитно да они јесу главни и одговорни актери почињених дјела ратног злочина. Поменути стил писања и очигледан језик мржње, приказује их као монструозне личности, готово генетски предодређене за извршавање злочина најгоре врсте. Такве формиране и највећим дијелом прихваћене предрасуде о Србима представљају велику баријеру за функционисање босанско-херцеговачког друштва као мултиетничког по његовом савременом моделу. Оно ће га вјероватно имати само као атрубутивну одредницу, због живљења три конститутивна народа са својим препознатљивим националним идентитетима, али и не по толерантним међунационалним релацијама.

Табела 10. Ставови аутора према другооптуженом као оптуженику за ратни злочин

Назив листа	Интензитет ставова аутора у текстовима са садржајем о другооптуженом као оптуженику за ратни злочин			АС
	Изразито негативан став	Негативан став	Неутралан став	
Глас Српске	1 20.0%	1 20.0%	3 60.0%	2.40
Дневни аваз	2 100.0%	0 0%	0 0%	1.00

Табела 11. Ставови према оптуженицима бошњачке националности

Назив листа	Интензитет ставова аутора у текстовима са садржајем о трећеоптуженом као ратном злочинцу	АС
	Негативан став	
Дневни аваз	1 100.0%	2.00

Једини представник бошњачке националности, чији је судски процес у Хагу био испраћен у анализираним дневним листовима у тромјесечном периоду је Насер Орић. Оно што привлачи пажњу на тему ратног злочина јесте да, поред недовољне заступљености текстова који говоре о овом судионку хашког процеса из реда бошњачког народа, није било могуће извести категорију „оптуженик за ратни злочин“, због непостојеће форме таквих текстова. Поменути представник бошњачког народа у Хагу је умеђувремену и ослобођеног од истог. Укупно је један текст у узорку обрадио ову тему. Отрећеоптуженом, као ратном злочинцу, забиљежен је само један изразито негативан став, док се у категорији оптуженика за ратни злочин, како је претходно речено, и не појављује. *Дневни аваз* је једним текстом обрадио ову категорију анализе, трећеоптужени као ратни злочинац, и то са негативним ставом аутора (100%). Остала два листа, *Глас Српске* и *Јутарњи лист* су, у периоду истраживања, у потпуности, занемарила ову тематику. (Табела 11) Подразумијевасе да је једини забиљежени текст са негативним ставом о представнику бошњачке националности у Хагу био у потпуности критички обојен према уопште подигнутој оптужници за некога из реда њиховог народа, јер се, како у очима домаће, тако и у очима свјетске јавности, представљају највећим жртвама протеклог рата у Босни и Херцеговини. На основу таквог схватања и виђења себе, писан је и поменути текст. Он изражава осуду према Хашком трибуналу, јер је поменути актер једног од судских процеса, потпуно погрешно третиран ратним злочинцем, с обзиром на то да је у бошњачкој националној свијести доживљен као национални херој који је повео одбрану свога народа од „српске агресије“.

Закључак

Етнички идентитет спада у ону врсту идентификације која, уз вјерски идентитет, најјаче утиче на формирање ставова личности, што са кризом неког етничког идентитета може проузроковати озбиљне сукобе. Опсесивна и посесивна везаност за етнос производи такво ангажовање појединаца који употребљавају сва средства за потпуну идентификацију промоцију своје етничке групе или нације, а међу њима и насиље, што представља клицу девијантног понашања. У таквим условима, појединци постају спремни да потисну све друге облике колективне идентификације у корист нације, што

очекују и од осталих припадника своје нације, а када се оствари унутрашња хомогенизација и већинска подршка за прокламовани национални идентитет, онда се тежи ка ограничавању слободе и простора код других етничких група у оквиру исте територијалне заједнице. Процес се даље шири све до појаве национализма, као средства манипулације и злоупотребе.

Друштво БиХ је недовршени облик мултикултуралног друштва - историјски мултикултурализам у друштву Босне и Херцеговине није створио довољно широку интеркултурну основу за интеграцију припадника различитих етничких група у друштвену цјелину, па се отуда њихове етничко-политичке вриједносне оријентације појављују као извор девијантног понашања. Неопходно развијати вриједности културе мира поред интеркултуралне политике. Да би се ријешио или у извјесној мјери ублажио анонимни друштвени оквир за дјеловање припадника друштва БиХ, неопходно је, прије свега, пажљиво приступати развоју демократије и међуљудске интеракције засноване на демократским принципима, као и јачању цивилног сектора друштва, с циљем разбијања идеолошких заблуда и неистина које су се акумулисале у условима ратног периода. Социјалнопатолошке појаве јенеопходно санкционисати, али и друштвено дјелати да би се те санкције поштовале. Иако су за већину тих појава у модерним друштвима предвиђене санкције, потребно је развијати разне видове и механизме друштвене контроле.

У раду се овим емпиријским истраживање три (етнички мање или више обојена) гласила (дневних новина) у Босни и Херцеговини, за потребе овог рада, указало је на њихову „тамнију страну“ у међуетничким односима. Улога мас-медија и симболичке моћи коју они „продукују“ посебно је видљива у виду њихове инструментализације од стране моћних националних, али и геостратешких глобалних елита.

Литература

- Антонић, С. 2003. *Нација у струјама прошлости*. Београд: Чигоја.
- Арент, Х. 2002. *О насиљу*. Београд
- Бавцон, Љ. 1987. *Социјална патологија*. Загреб: Напријед.
- Бјелица, М. 1983. *Штампа и друштво*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бошковић, М. 2006. *Криминологија*. Нови Сад.
- Влајки, Е. 2009. *Социјална патологија постмодернизма*. Загреб: Еуро књига.
- Диркем, Е. 1972. *О подели друштвеног рада*. Београд: Просвета.
- Ђурић, М. 1997. *Проблеми социолошког метода*. СРЈ, Београд: Службени гласник.
- Елиот, М. 1962. *Злочин у савременом друштву*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Јаковљевић, В. 1971. *Увод у социјалну патологију*. Београд: Научна књига.
- Јанковић, И., Пешић, В. 1988. *Друштвене девијације – критика социјалне патологије*. Београд: Научна књига.

- Јевтовић, М., Милашиновић, С. 2006. *Социопатолошке појаве*. Полицијска академија. Београд.
- Кимлика, В.2004. *Мултикултурализам – мултикултурно грађанство*, ЦИД, Подгорица.
- Merton, R.K.1965. *Social Theory and Social Structure*. New York.
- Милошевић, Б.2007. *Социологија и савремени свет*. Филозофски факултет. Нови Сад.
- Парсонс, Т.2009. *Друштвени системи и други огледи*. Нови Сад.
- Ристић, Л.2008. *Међуслојни односи у етнички нехомогеним друштвима*, у: Социолошки годишњак, бр.3, Пале.
- Семприни, А.2004. *Мултикултурализам*. Београд: CLIO.
- Стојановић, Б. 1995. *Културна политика европске интеграције*. Београд: Институт за европске студије.
- Тодорова, М. 1998. *Имагинарни Балкан, 20.век*. Београд.
- Фром, Е.1963. *Здраво друштво*. Београд: Рад.
- Шпадијер-Џинић Ј.1988.*Социјална патологија*. Завод за уџбенике.
- Ристић, Л.2008. *Међуслојни односи у етнички нехомогеним друштвима*, у: Социолошки годишњак, бр.3, 143–157.

Biljana Milošević

MAIN CAUSES OF DEVIANT BEHAVIOUR IN SOCIETY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA TODAY

Summary: This work was conducted on the basis of interest in socio-pathological behaviour in the society of Bosnia and Herzegovina that are primarily caused by its ideological, political, economical, ethnic and religious factors. Many multiethnic societies today, including some in Asia, Africa and Europe, experiencing growing problems with its ethnic minorities and their status that is caused by not adequate treatment by their political systems. Ethnic group minority status sometimes can cause revolt or state of anomie. Hence, all these ethnic minority groups related problems could be seen in Bosnia and Herzegovina.